

KAYSERİ'DE KÜTÜPHANE GELENEĞİ

Library Tradition in Kayseri

Dr. Dündar ALİKILIÇ*

ÖZET

Yazılı malzemenin toplanıp bir araya getirilmesi, toplanan bu malzemeden yararlanılıp gelecek kuşaklara aktarılması kadar önemlidir. Bu gelenek Kayseri’de M. Ö. II. binde başlamış, Cumhuriyet’e kadar gelmiştir. Günümüze kadar ulaşan bu kütüphane geleneğinde Kayseri’de öne çıkan bir olay; ilk çarşı (Bedesten) kütüphanesinin olmasıdır. Bununla birlikte Türk-İslâm kültürünü oluşturan vakıf kuruluşları vasıtasıyla binlerce kitap bağışlanmış, böylece günümüze kadar ulaştırılmıştır.

Düşünce tarihinde yazının icadı ne kadar önemli ise, yazılı malzemenin toplanması, bunun bir gelenek haline getirilmesi, bu toplanan malzemeden yararlanılması ve gelecek kuşaklara aktarılması da o kadar önemlidir.¹ Kütüphaneler her türlü yazılı ve basılı belge ve yazının korunup, gerektiğinde yararlanılması için yapılmış yapılardır. İlk örnekleri, Mezopotamya ve Mısır’da kül tabletlerden oluşan kütüphaneler, daha sonra uygarlığın diğer unsurları ile birlikte Eskiçağ Yunan ve Roma dünyasına geçmiştir. Bu gelenek, daha sonraki yüzyıllarda Batı dünyasında kütüphanelerin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Millî kültürümüzün yazılı ve basılı eserlerini yüzyıllar boyu biriktiren, koruyan, geleceğe aktaran kuruluşlar olarak Türk kütüphanelerinin, kültür kurumları tarihimizde çok önemli yerleri vardır. Kayseri’de kurulan kütüphanelerde bu geleneğin oluşması ise Milattan önce başlamıştır. Kayseri yakınındaki Kaneş, M.Ö. II. binde yani “Asur Ticaret Kolonileri Çağı” adı verilen dönemde, Asur’lu tüccarların oturdukları bir şehir durumunda idi. Dolayısıyla en eski Kayseri, Kaneş şehridir.² Kaneş’de bulunan Asurca çivi yazılı belgeler bir arşiv-kütüphane niteliği taşımaktadır. Burada yere gömülü küpler içerisinde bodrum katlarındaki sepetlerde ve yapının zemininde büyük gruplar halinde tarihe, büyücülüğe, ekonomiye ve okul

* Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Kütüphanecilik Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Muazzez İlmiye Çığ, “Sümer’de Arşiv ve Kitaplıklar”, Bilim ve Ütopya, İstanbul 1999, s.57.

² Cahit Beğenç, Kayseri, Ankara 1950, s.67.

eğitimiyle alakalı belgeler bulunmuştur.³ Bu dönemde kütüphane mefhumu kullanılmamakla birlikte biriktirilen tabletlerden dolayı burayı arşiv olarak ifade edebiliriz. Gerçekte o dönemde kütüphane ile arşiv arasındaki kesin hudutlar da çizilmemişti.⁴

Kayseri’de İslamiyetten önceki dönemlerde kurulan bazı kütüphaneler, günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte varlıkları kayıtlarda mevcuttur. Eserlerde ismi geçen ilk büyük Hıristiyan kütüphaneleri Kayseri, Urfa ve İstanbul’da kuruldu. Bu devrede papirüs tomarları codex haline geçti ve bugün bilinen kitap biçimini aldı.⁵

İslamiyetin doğuşuyla birlikte, İslam ülkelerinde gelişen kütüphaneler, başlangıçta hükümdar veya özel kişiler tarafından, bazen de bir tarikat çevresinin yararlanması için kuruldu. Sonradan vakıf durumuna sokularak umumî kütüphaneler haline getirildi. Dolayısıyla ilk kütüphanelerin teşekkülü cami, medrese ve dergâhlarda olmuştur. Camilerde kitapların saklandığı bölümlerde (dolap), kütüphane kurumunun ilk adımlarının atılmaya başlandığı ifade edilir.⁶ Camilerin eğitim ve öğretim mahalli olarak kullanılması, Türk-İslam geleneğinde başlangıçtan beri benimsenen ve devam ettirilen bir uygulama olmuştur. Cami ve mescidler sadece dinî eğitim ve öğretimin yapıldığı yerler değildi, bu yapılardan kütüphane gibi değişik amaçlar için de yararlanılmıştır.⁷

Kütüphanelerin bir bölümünün ‘cami’ ile bütünleşmesi, bir bölümünün de ‘okul’ biçiminde kullanılması geleneği, bir Türk-İslam ananesi olmuştur. Caminin zaman içinde verdiği hizmetler konusunda yapılmış tespitlerden birisi, buralarda bağış yolu ve sair suretlerle kutsal ve kıymetli kitapların toplanmış olmasına, kitaplıklar kurulmasına ve bu yerlerin kütüphane şeklinde kullanılmasına yol açtığıdır. O kadar ki, zamanla camilerin yakınlarında ayrıca kütüphaneler açılması bile anılan uygulamayı tümünden değiştirememiştir.⁸ Cami ve medreselerin yanında dergâhların da bu uygulamaya katıldığını biliyoruz. Kitaplara ilgisi olan kentlilerin yazılı kültüre ulaşmasında dergâhlar büyük rol oynardı ve bunların sayısı da çoktu.⁹

1071 Malazgirt Muharebesinden sonra Türk hakimiyeti altına giren Kayseri, Danişmendliler ve bilhassa Selçuklular idaresinde Ortaçağ tarihinin en parlak devirlerini yaşamıştır ve şehir değerli abidelerle süslenmiştir.¹⁰ Selçuklular’ın

³ Nuray Yıldız, Eskiçağ Kütüphaneleri, İstanbul 1985, s.11-12; Mehmet İnbaşı, XVI. Yy. Başlarında Kayseri, Kayseri 1992, s.6.

⁴ Heinrich Otten, “Eski Şarkta Kütüphaneler”, A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara 1961, C.XIX, Sayı 1-2, s.201.

⁵ Meydan Larousse, İstanbul 1981, C.I, s.743.

⁶ Dündar Alikılıç, “Geçmişten Günümüze Erzurum Kütüphaneleri”, Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 2002, Sayı 19, s.341.

⁷ Hamza Keleş, Erzurum Vakıfları, Ankara 2000, s.40.

⁸ Zeki Başar, Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetleriyle Camilerimiz, Erzurum 1977, s.64.

⁹ Suraiya Faroghi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, İstanbul 2000, s.3.

¹⁰ Besim Darkot, “Kayseri”, İA, İstanbul 1993, C.VI, s.485.

Anadolu'ya hakim olmalarından sonra şehirde sistemli bir gelişme görülür. Bilhassa Anadolu'da birliğin sağlanması üzerine Kayseri, Selçuklular'ın önemli bir merkezi durumuna geldi.¹¹ Özellikle medreseler zinciri ve bu medreselere bitişik külliyelerde halkın ihtiyacı olan gereksinimler giderilmeye çalışıldı. Fakat bu dönemde müstakil bir kütüphaneden kaynaklarda bahsedilmemektedir. Cami ve medrese kütüphanelerinden başka müstakil kütüphaneye Osmanlılar zamanında, Fatih döneminden sonra geçilmiştir.

Osmanlılar döneminde Kayseri'de bilinen en eski tarihli kütüphane olarak XIV. Yüzyılda yapılan eserler arasında 1553 tarihli Kadı Bedreddin Mahmud Kütüphanesi zikredilmektedir.¹² Mevcut eserlere göre Kayseri'de halen faydalanması için meydana getirilmiş ilk kütüphane budur.¹³ Kütüphane halen mevcut bulunan Bedesten içerisinde oluşturulmuştur.¹⁴ Esnaf ya da Bedesten/ Çarşı Kütüphanesi türüne örneklenen¹⁵ Bedreddin Mahmud Kütüphanesi, Bedesten içinde 400 ciltten fazla yazma eserle kurulmuş ilk çarşı kütüphanesi olarak bilinmektedir.¹⁶ Bu hususta 1559 tarihli Vakıfnâme'de "Kadı Bedreddin Mahmud'un vakfettiği kitap adeti 278 olup, 400 cilt tutmuştur"¹⁷ denilmektedir. Kütüphaneyi kuran Kadı Bedreddin Mahmud, kütüphanenin Bedesten içerisinde kurulmasını neslinin devam etmesi şartına bağlamış olmasından dolayı, bu şart ortadan kalkınca kütüphanenin kitapları Moluluzâde Hacı Halil Efendi Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.¹⁸ Bilâhare bu kütüphanenin kitapları da devredilen kitaplarla birlikte Raşid Efendi Kütüphanesi'ne taşınmıştır.

Osmanlılar döneminde Kayseri'deki diğer bir kütüphaneyi Tavlusunlu Sadrazam Halil Paşa yaptırmıştır. Sadrazam Halil Paşa kendi köyü olan Tavlusun'da 1026 H.-1618 M. tarihinde cami, okul, kütüphane ve bir de çeşmeyi içine alan bir külliye yaptırmıştı. Şu anda kütüphane mevcut olmadığı gibi, kitaplarının ne olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur.¹⁹ Bu hususta Mehmet Çayırbağ'ın Kayseri Tarihi Araştırmaları'nda farklı bir malumat verilmektedir. Çayırbağ'a göre: "...Halil Paşa Maraş'ın Zeytin (Süleymaniye) ilçesindedir ve Tavlusun'la alakası yoktur. I. Abdulhamid devri sadrazamlarından Halil Hamid Paşa'yla karıştırılmıştır."²⁰ Bu

¹¹ Mehmet İpşirli, "Kayseri", DİA, Ankara 2002, C.XXV, s.96.

¹² Halit Erkiletlioğlu, Osmanlılar Zamanında Kayseri, Ankara 1996, s.64.

¹³ Cumhuriyetin 50. Yılında Kayseri, Kayseri 1973, s.121.

¹⁴ Kâzım Özdoğan, Kayseri Tarihi Kültür ve Sanat Eserleri, Kayseri 1948, C.I, s.107.

¹⁵ Özer Soysal, Türk Kütüphaneciliği, Ankara 1998, C.I, s.18.

¹⁶ Müjgan Cumbur, "Kayseri'de Raşid Efendi Kütüphanesi ve Vakfiyesi", Vakıflar Dergisi, Ankara 1969, Sayı VIII, s.185.

¹⁷ Mehmet Çayırbağ, Kayseri'de Kadı Mahmud Vakfı, Kayseri 2002, s.4.

¹⁸ Ali Rıza Karabulut, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu, Kayseri 1982, s.18.

¹⁹ Kâzım Özdoğan, Kayseri Tarihi Kültür ve Sanat Eserleri, s.107; Müjgan Cumbur, "Kayseri'de Raşid Efendi Kütüphanesi ve Vakfiyesi", s.185; Cumhuriyetin 50. Yılında Kayseri, s.121.

²⁰ Mehmet Çayırbağ, Kayseri Tarihi Araştırmaları, Kayseri 2001, s.320.

konuda elimizde net bir belge bulunmadığından bu husustaki bilgileri aktarmakla yetindik.

Bu dönemde yapılan diğer bir kütüphane de Kara Mustafa Paşa Kütüphanesi'dir. 1045-1095 H./ 1635-1683 M. yılları arasında yaşamış Merzifonlu Kara Mustafa paşa tarafından İncesu ilçesinde bir kervansaray, hamam, cami ve bir de medrese yaptırmıştır. Medresenin bir bölümüne de yine, Mustafa Paşa tarafından 1081/1670 tarihinde küçük çapta bir kütüphane kurulmuştur. Uzun müddet halkın faydalandığı bu kütüphanenin kitapları 1341/1925 tarihinde Raşid Efendi Kütüphanesi'ne devredildi.²¹ Maarif Salnamesi'ndeki kayda göre Kayseri livası İncesu kazasında Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan kütüphanede 17 adet kitap bulunmaktaydı.²² Maarif Salnâmesindeki bilgiler teferruatlı olmayıp, fazla bilgiyi ihtiva etmemektedir, bu yüzden tarihî kaynaklardaki bilgileri tam manasıyla değerlendiremiyoruz. Fakat külliye'nin kitabesinden ve Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 8 adet kitabın üzerindeki vakıf mühründen dolayı bu kütüphanenin varlığını teyit edebiliriz.²³

XVII. yüzyılda yapılan kütüphanelerden birisi de Sadrazam Erkiletli Mehmed Paşa Kütüphanesi'dir. Mehmed Paşa Kayseri'nin Merkez Bucağı Erkilet'te 1081 H./1671 M. yılında bir kütüphane kurmuştur. Bu kütüphane ayrı bir kütüphane olmayıp, Mehmed Paşa'nın kendi adına yaptırdığı cami ve medreseden müteşekkil külliye içinde yapılmıştır. Uzun yıllar halkın faydalandığı bu kütüphanenin kitaplarından bir kısmı 18 Nisan 1917 yılında Raşid Efendi Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.²⁴ Buradaki kitaplardan bir kısmının şahısların eline geçmiş olduğundan bahsedilmektedir.²⁵ Daha sonraki yıllarda bu kitapların bir kısmı Kayseri Müzesi tarafından satın alınarak muhafaza altına alınmıştır. Ayrıca Mehmed Paşa adına 1983 yılında Erkilet nahiyesinde yeni bir kütüphane kurulmuştur.²⁶

XVIII. yüzyıla gelindiğinde yapılan bir başka kütüphane de Moluluzâde Mahmud Efendi Kütüphanesi'dir. Kayseri'de Pervane Bey Medresesi müderrislerinden olan Mahmud Efendi İbni Ali Bey, aslen Kayseri köylerinden olan Molulu bir aileye mensup olup, Matbah Emimi Hacı Halil Efendi'nin de kardeşi olduğu ifade edilmektedir. Mahmud Efendi H. 1129 / M. 1716 yılında 100 cilt kadar kitabını adı geçen medreseye vakfetmiştir. 1130/1718 yılında ölümünden sonra kitapları önce kardeşi Hacı Halil Efendi Kütüphanesi'ne 1917 yılında da Raşid Efendi Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Bugün bu medreseden iz kalmamıştır.²⁷

²¹ Ali Rıza Karabulut, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu, Kayseri 1982, s.25.

²² Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiyye, İstanbul 1318, s.1072.

²³ Mehmet Çayırbağ, Kayseri Tarihi Araştırmaları, Kayseri 2001, s.321.

²⁴ Ali Rıza Karabulut, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Farsça, Arapça Yazmalar Kataloğu, Kayseri 1982, s.18.

²⁵ Cumhuriyetin 50. Yılında Kayseri, s.121.

²⁶ Mehmet Çayırbağ, Kayseri Tarihi Araştırmaları, Kayseri 2001, s.323.

²⁷ Mehmet Çayırbağ, A.g.e., s.323.

Bu dönemde tesis edilen diğler bir kütüphane de Moluluzâde Mahmud Efendi'nin biraderi olan, Matbah Emîni Hacı Halil Efendi tarafından Hunad Camii'nin içerisinde 1135 H./1722 M. yılında yapılmıştır. Divan'da Rûznâmçe-i evvel, Sûr ve Matbah Emînlîği görevlerinde bulunan Hacı Halil Efendi, bu kütüphaneyi Hunad Medresesi'nin büyük eyvanının cephesini bir duvarla kapatarak bir kapı ve iki pencere açtırmak suretiyle burada kurmuştur. Bu eserin ilk yapılışında Hacı Halil Efendi'nin 318 cilt kitap tedarik ederek kütüphanesine vakfetmiş olduğundan bahsedilmektedir. Sonradan burada medrese öğrenimi sona erince 1917 senesinde Kadı Bedreddin Kütüphanesi'nden gelen kitaplarla birlikte 433 adet kitap buradan Raşid Efendi Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.²⁸

Osmanlılar zamanında Kayseri'de cami ve medreselerin içerisinde pek çok kütüphane bulunmaktaydı. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Kamil Kepeci Tasnifi 6534 numarada kayıtlı olan 1860 tarihli deftere göre Kayseri'de yirmi iki medrese kayıtlıdır.²⁹ Bu rakamın fazlalığı Kayseri'deki eğitim ve öğretimin ne derece yüksek olduğu hususunda bize bilgi vermektedir. Her medrese ve caminin bir kütüphane olduğunu düşünürsek kütüphane oranının daha da yüksek olduğunu ortaya koyabiliriz.

Osmanlıların cami ve medreselerin içerisinde muhtelif kütüphaneler kurmasına karşın Kayseri'de Raşid Efendi Kütüphanesi, müstakil kütüphane binası olarak tek örnektir. Raşid Efendi Kütüphanesi 1211 H./1796 M. tarihinde, Sultan III. Selim zamanında Reisülküttaplığa kadar yükselmiş bulunan Mehmed Raşid Efendi tarafından yaptırılan bu kütüphane, Camii-i Kebir'in (Ulu Cami) güneydoğu köşesinde yer almaktadır.³⁰ 1212 Rebiülahir (Eylül 1797) tarihinde düzenlenen vakfiyesi, daha önce Anadolu'da kurulan müstakil kütüphanelerin vakfiyeleriyle büyük benzerlik gösterir.³¹

Halen eski yazmalar ve basmalar kütüphanesi olarak hizmet veren kütüphaneyi yaptıran Raşid Efendi, içine 925 cilt el yazması ve 18 cilt de İbrahim Müteferrika basması olmak üzere 943 cilt kıymetli kitap hediye etmiştir. Kitapların hepsi de ciltli olup, özel kılıflar içerisine konulmuştur. Ayrıca kitapların üzerine kendi vakfiyesi olduğuna dair mühürler bulunmaktadır.

Kayseri kültür tarihinde en büyük ve en önemli kütüphane kuruluşu olarak hiç şüphesiz Raşid Efendi Kütüphanesi'ni söyleyebiliriz. Raşid Efendi, kütüphanenin giderlerini karşılamak üzere İstanbul'da bir çok menkuller

²⁸ Halit Erkiletlioğlu, Osmanlılar Zamanında Kayseri, s.148.

²⁹ İsmet Demir, "Bir Döneme Sistemik Eğitimi İle Damgasını Vuran Kurumlarımız ve XIX. Yüzyılda Kayseri Medreseleri", III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (6-7 Nisan 2000), Kayseri 2000, s.123.

³⁰ Muhsin İlyas Subaşı, Kayseri Tarihi, Kayseri 1987, s.16-17.

³¹ İsmail E. Erünsal, Türk Kütüphaneleri Tarihi II, Ankara 1991, s.116-117.

vakfettirmiştir ki, bunlar vakıfnâmesinde kayıtlıdır.³² Daha önceki tarihlerde kurulan ve uzun müddet ilim ehlinin yararlandığı bilinen birkaç tarihî kütüphaneden intikal eden 289 cilt kitap da, Raşid Efendi Kütüphanesi'nin koleksiyonunu zenginleştirmiştir. Kitaplar üzerindeki mühürlerden de tespit edileceği üzere bu kütüphaneler Merzefonlu Kara Mustafa paşa (1670), Sadrazam Erkiletli Mehmed Paşa (1717) ve Hacı Halil Efendi (1750) Kütüphaneleridir. Bu kütüphanelerden başka, Feyzizâde Osman Hayri Bey, Hacı Nâfi Efendi, Eski Kayseri Müftüsü Bahir Enver Efendi varisleri ve bir çok hayırsever tarafından bağışlanan yazma ve basma eserlerle Raşid Efendi Kütüphanesi zenginleşmiştir. Kütüphane bugün Arapça, Farsça, Türkçe el yazması ve basma eserlerden oluşan yaklaşık 8.500 cilt eserden oluşan zengin bir koleksiyona sahip bulunmaktadır.³³

XX. yüzyıla gelindiğinde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti programında siyasal bağlamda verilmiş bir söz olarak “Millî Kütüphaneler” kurulmaya başlanmıştır. Bu söylem kurumlaşarak gerçekleşme olanağı bulmamışsa da, somut sonuçları kütüphaneciliğimizde yer yer izlenen yeni bir akıma yol açılmıştır. 1912 ile 1919 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli yörelerinde çoğu “Millî Kütüphane” adıyla hizmete giren kuruluşlar, bu akımın ürünleriydi.³⁴ Kayseri Millî Kütüphanesi de 1912 yılında halkın yardımı ile önce Belediye bahçesi içerisinde iki katlı ve kesme taştan bir yapıda hizmete açılmıştı. Milli Eğitim Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi'nin yardımı ile zenginleştirilmişti. Bir ara “Evlendirme Dairesi”ne dönüştürülüp sonra yıkılan bu yapının yeri Hükümet Konağı çevresine düşmekteydi. Millî kütüphane ile ilgili, koleksiyonlarının 1934 yılında bugünkü İl Halk Kütüphanesi ödünç verme bölümünün bulunduğu yapıya; 1936'da Halkevi'nin geçici binasına, 1938'de de yapımı biten yeni binaya aktarıldığı; 1953 yılında diğer malzeme varlığı ile birlikte (10815 adet kitap) “Umumi Kütüphane”ye katıldığı dışında herhangi bir bilgi yoktur.³⁵

Günümüze kadar ulaşan bu kütüphane geleneği Kültür Bakanlığı bünyesinde oluşturulan İl Halk Kütüphaneleri olarak devam etmektedir. İl Halk Kütüphanesi'nin, Arap harfleriyle yazma-basma eserlerin bulunduğu Raşid Efendi kısmı 1796 yılından bu yana geliştirilerek bir “Klasik Şark Kütüphanesi” haline getirilmiştir.

İl Halk Kütüphanesi'nin yeni eserler kısmı; ilin Araba Pazarı mevkiinde 1961 yılında kurulan kitaplıkta elli binin üzerinde kitap bulunmaktadır ve bugün binlerce okuyucuya hizmet vermektedir.

³² Mehmet Çayırbağ, Kayseri'de Güpgüpzâde Hacı Mustafa Ağa Vakıfları (1806-1814), Kayseri 2002, s.20.

³³ Kara Mehmed Ağazâde Kemaleddin, Erciyes Kayseri ve Tarihine Bakış, Kayseri 1934, s.59; Rıza Karabulut-Hakkı Mercan, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Arapça ve Farsça Basmalar Kataloğu, Kayseri 1993, Önsöz kısmı.

³⁴ Özer Soysal, Türk Kütüphaneciliği, s.37.

³⁵ Özer Soysal, A.g.e., s.27.

ABSTRACT

The gathering together of written material is as important as the transfer of it to the coming generations. This tradition began in Kayseri in B. C. 2000 and continued until the coming of the Republic. Within this library tradition the first Bedestan library in Kayseri emerged. The four foundation organisations, making up the Turkish-Islam culture, thousands of books were donated and because of this are available today.